

નાઈરોબીમાં જન્મેલા, ૮૩ વરસના મનહૃદયે યુવાન રતિભાઈ વ્યાપારની દુનિયામાં અને ઉદ્યોગના રાજા તરીકે વધુ જાણીતા છે. ઘણા એમને લોકહિતની ઘણી જાહેરસંસ્થાઓના સ્થાપક અને તેને ઉછેરી દઢપાય કરનાર સંવર્ધક તરીકે પણ ઓળખે; પરંતુ આપણામાંથી કેટલા એમને એક ભાષાપ્રેમી તરીકે ઓળખતા હશે- વિશેષતઃ તો નવી ઢબની ડિક્શનરીના સર્જક તરીકે? આજે અમે તેમનો ડિક્શનરીના સર્જક તરીકે પરિચય કરાવવા માગીએ છીએ. ગુજરાતી ભાષામાં રસ ધરાવતી વર્તમાન તેમ જ ભાવિ પેઢીઓની જરૂરિયાતો પૂરી કરે તેવી ગુજરાતી ડિક્શનરીનું તેમણે સર્જન કર્યું છે જે આ પ્રકારની પ્રથમ ડિક્શનરી છે.

અપાર ધનવૈભવ તો ઘણા રળે છે, પણ માતૃભૂમિ કે માતૃભાષાના હિત અર્થે તેનો ઉપયોગ કરનારા કેટલા? ગુજરાત દાનેશ્વરીઓનો પ્રદેશ છે, આપણ સૌને તેનું ગૌરવ છે. તેમના દાનનો પ્રવાહ માતૃભાષાના વિકાસ અર્થે વિસ્તરે તેવી અપેક્ષા આપણને રહે. રતિભાઈ એવા માહાનુભાવ છે, જેમણે વર્ષો પહેલાં ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીનો પ્રકલ્પ (પ્રોજેક્ટ) હાથ ધરેલો. તાજેતરમાં તેમણે તે પૂરો કર્યો છે. અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી તેમણે ગુજરાતી ડિક્શનરીનું વિવિધ ફોર્મેટમાં કમ્પ્યુટરીકરણ કર્યું છે, જેમાં ગુજરાતી-અંગ્રેજી; અંગ્રેજી-ગુજરાતી; ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોશો ઉપરાંત થિસોરસ, ગુજરાતી વિરુદ્ધાર્થ શબ્દકોશ અને ગુજરાતી સ્પેલચેકર ઉપલબ્ધ છે. અમને ખાતરી છે કે ગુજરાતી ભાષા અને તેના શબ્દકોશમાં રસ ધરાવતા સહુ ગુજરાતીઓ રતિભાઈને તે માટે સદાય યાદ કરશે.

આ પ્રોજેક્ટ ગુજરાતી ભાષાપ્રેમીઓને અર્પણ કરવાના અવસરે તેમની સાથેની મુલાકાતના કેટલાક અંશો રજૂ કરીએ છીએ. અમને લાગે છે કે કોઈ સંસ્થાનેય એકલે હાથે પાર પાડવામાં કદાચ મુશ્કેલી વર્તાય તેવો આ સ્વરૂપનો પ્રકલ્પ- એમનું સ્વપ્ન, કેટલાક સમર્પિત અને ઉત્સાહી સાથીઓની મદદથી તેમણે આજે એકલે હાથે પરિપૂર્ણ કર્યો છે.

ક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્રક્ર

(અહીં શ્રી રતિલાલ ચંદરયાનો ફોટો મૂકવો)

Born in Nairobi, Ratilal, eighty three years of age but young in spirit, is widely known as a king in the world of business. Many know him as a founder, promoter and a person who has nursed and developed many institutions of public interests, but how many of us know him as a lover of Gujarati language ? More specifically, how many of us know him as a lexicographer of a different sort?

Today, we are going to introduce him as a devoted dictionary maker. He has just completed Gujarati Digital Dictionary, the first of its kind, to suit the need of the present and future generation interested in Gujarati language.

There are many people who have earned wealth in plenty, but how many of them devote it in the interest of their motherland and specifically for the mother tongue? Gujarat is a land of philanthropists, all of us know about that, but they should also desirably canalized the flow of their benevolence towards development of mother tongue. Ratibhai is such an individual, who years ago embarked upon a project of *Gujarati Digital Dictionaries*, and completed it recently. Using the latest technology, he has digitalized Gujarati lexicon in various forms which include Gujarati-English, English-Gujarati, Gujarati-Gujarati dictionaries and also thesaurus and Gujarati spell checker. We are sure Gujarat, Gujaratis and anyone interested in Gujarati language and lexicography will remember him for ever for these works.

On the occasion of launching of this project for the lovers of Gujarati language, we present here glimpses of our interview with him. This project, his dream, he has been able to complete with the support of a group of dedicated enthusiasts, perhaps could have been difficult even for institutions to accomplish in this form.

ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્ક્

Please, put here the picture of Ratibhai

પ્રશ્ન: અભિનંદન, રતિભાઈ ! વર્તમાન તેમજ ભાવિ ગુજરાતી પેઢીઓની ભાષાકીય તથા શબ્દકોશ વિષયક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા માટે.

રતિભાઈ: આભાર. પ્રકલ્પ પૂરો થયો પણ મને તેમાં ઝાઝાં વર્ષ લાગ્યાં. તે માટે મારે સારી એવી જહેમત ઉઠાવવી પડી. પણ આજે મને સંતોષ છે કે મારું ધ્યેય હાંસલ થયું છે. મારું સ્વપ્ન, મારી મહેચ્છા લગભગ મૂર્તિમંત થયાં છે. જે કંઈ સામગ્રી અમે સંપાદિત કરી તે અમારી વેબ-સાઈટ

<http://203.200.152.20:9080/GujTest/Dictionary.jsp> પર આખતરા રૂપે ઉપલબ્ધ છે; જેમાં (૧) ગુજરાતી-અંગ્રેજી (૨) અંગ્રેજી-ગુજરાતી (૩) ગુજરાતી-ગુજરાતી શબ્દકોશો ઉપરાંત (૪) ગુજરાતી થિસોરસ (૫) ગુજરાતી વિરુદ્ધાર્થકોશ અને સૌથી મહત્ત્વની સુવિધા (૬) ગુજરાતી સ્પેલચેકર પણ છે. હવે ટૂંક સમયમાં તે આખરી સ્વરૂપમાં અમારી નવી વેબ-સાઈટ www.gujaratilexicon.com ઉપર પ્રાપ્ત થશે.

પ્ર: તમે કહ્યું: મહેચ્છા અને સ્વપ્ન લગભગ મૂર્તિમંત થયાં, લગભગ શા માટે?

ર: સામગ્રીના સંપાદન, વર્ગીકરણ અને ડિજિટાલાયઝેશનમાં અમે પૂરતી કાળજી રાખી છે, તોય કોઈક ભૂલો તો રહી ગઈ હોય. તેથી 'લગભગ' એમ કહ્યું. બીજું આપ જાણો છો તેમ આ પ્રોજેક્ટ ડિજિટલ સ્વરૂપે છે, જેનો મોટો લાભ એ છે કે તેમાં સરળતાથી અને વિના ખર્ચે સુધારા થઈ શકે છે. બીજી રીતે કહીએ તો ડિજિટલ પ્રોજેક્ટ એક રીતે 'ખુલજા સીમસીમ' પ્રકારના હોય છે. તેમાં જરૂરિયાત પ્રમાણે ફેરફાર કરી શકાય છે. આ પ્રોજેક્ટ તેમાં અપવાદ નથી. ત્રીજું, ભાષા સતત પરિવર્તનશીલ છે. તેથી તેને લગતી કોઈ પણ બાબતમાં ફેરફાર થતા રહેવાના. અમને આશા છે કે ગુજરાતીઓ, તેમ જ વિશ્વભરની શાળાઓ, પુસ્તકાલયો અને વિદ્યાપીઠો તેનો લાભ લેશે અને તેમના તરફથી અમને સૂચનો પણ મળશે. સૂચનો મળતાં જશે તેમ તેમ તેને મૂલવી અમે ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાં જરૂરી સુધારા-વધારા કરતા રહીશું. આ સંદર્ભમાં મેં કહ્યું કે અમારું કાર્ય થયું છે છતાં થયું નથી. અમે પ્રોજેક્ટને સુધારતા અને અપડેટ

Question: Congratulations, Ratibhai for accomplishing the project which will fulfil the lexicographical and other language related needs of future as well as present generation of Gujaratis.

Ratibhai: Thanks, I have completed the project, but I took many years to do that. I have put lot of labour in it. However, now I feel happy that my goals are achieved and my ambitions and my dream are virtually realized. Now the material I have compiled is available on our website: <http://203.200.152.20:9080/GujTest/Dictionary.jsp>. This material consists of the following: 1) Gujarati English 2) English to Gujarati 3) Gujarati to Gujarati dictionaries besides 4) Gujarati Antonyms & Idioms and most importantly 5) Gujarati Spell Checker. But, this is our tentative website. We will put the same material soon on our new website: <http://www.gujaratilexicon.com>

Q. You said your ambitions and dreams are virtually realized. Why *virtually* and not *really*?

R.: Though we have taken enough care while collecting and classifying and digitalizing the data some errors are likely to remain, therefore I described it as *virtually*. Secondly, as you know these works are in digital format. Such format has a great advantage of being amenable to additions and alterations easily and inexpensively. In other words, digital projects are in a sense open projects which could be modified as required. This project is not exception to that. Thirdly, language is ever changing, therefore, any work pertaining to it, will also keep on changing. We know that Gujaratis, schools, libraries and universities all over the world will use these resources and will come forward with their suggestions. As we get them, we will first evaluate them and if we find them worth, we will add all such new material or modify the existing one. Therefore I say that though we have completed the work, we have not completed it. We will go on updating

કરતા રહીશું.

પ્ર: એટલે કે અહીં તમારી યાત્રાનો અંત આવતો નથી, યાત્રા અવિરત ચાલતી રહેશે. બરાબર?

ર: તમે સાચું કહ્યું, આ તો જ્ઞાનયાત્રા છે; તમે તો સમજો છો જ કે તે ક્યારેય પૂરી થતી નથી. મારી વાતની વધુ સ્પષ્ટતા કરું તો લાભાર્થીઓ તરફથી મળનાર સૂચનોની વધુ રાહ જોયા વિના અમે પોતે પણ પ્રોજેક્ટને બાજનજરે (critically) અવલોકતા રહીશું; ભૂલો જણાશે તે સુધારીશું; એટલું જ નહીં, કોઈ નવો વિચાર સ્ફૂરશે, ખાસ તો તેના ફોર્મેટ વિશે કે ટેકનોલોજીના ઈનોવેશનના કારણે તો આવશ્યક પગલાં જરૂર લઈશું.

પ્ર: આ ખરેખર આનંદની વાત છે, પ્રોજેક્ટમાં કાર્યરત રહેવાનો તમારો સંકલ્પ પણ વિશિષ્ટ છે. યાત્રાનો અહીં અંત નથી એવો તમારો અભિગમ સમજાય છે. હવે અમે આ યાત્રા કેવી રીતે શરૂ થઈ તે જાણવા આતુર છીએ.

ર: તે માટે તો બે દાયકા પાછળ જવું પડશે.

પ્ર: એટલે કે એક આખી પેઢી, એમ જ ને?

ર: સાચું. એમ કહી શકાય. કેન્યા-પૂર્વ આફ્રિકામાં પરત આવતાં જ હું વ્યવસાયમાં ડૂબી ગયો. અહીં તો બધો વ્યવહાર અંગ્રેજીમાં, પરંતુ ગુજરાતી માટેનો મારો લગાવ અકબંધ હતો. ગુજરાતીને તો કેમ વિસરાય! આ ભાષા તો મને ગળથૂથીમાંથી મળેલી. તેનું સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય મારે મન વિશેષ. એટલે મને થતું કે અંગ્રેજીની જેમ આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી ગુજરાતીમાં ટાઈપ કરી શકીએ તો!

પ્ર: ગુજરાતી ટાઈપિંગ! તમે ગુજરાતી ટાઈપિંગ શીખેલા?

ર: ચોક્કસ. એ તો મઝાની વાત છે. મારું પ્રાથમિક શિક્ષણ કેન્યામાં, જ્યાં થોડું ઘણું ગુજરાતી એક વિષય તરીકે શીખેલો. પછી બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું જેને કારણે મારે છ વર્ષ ૧૯૪૦-૪૬ ભારતમાં ગાળવાં પડ્યાં. તે દિવસોમાં મેં એક જૂનું રેમિંગ્ટન ટાઈપરાઈટર ખરીદ્યું અને મારી જાતે જ ટીકટીક કરવા મંડી પડ્યો. યુદ્ધ પૂરું થતાં હું કેન્યા પરત આવ્યો અને

and improving it.

Q. : So your pilgrimage will not stop here, it will continue even after this.

R.: You are right, this is a pilgrimage for knowledge and such pilgrimage, as you know, never ends. However, let me make my point clearer, we will not wait until we get responses form our users, we will also keep on reviewing the project critically. If we find any error, we will fix it. Not only that, if we come across any new ideas, particularly about the format of works and technological innovations, we shall undertake appropriate measures.

Q.: That indeed is a matter of great joy. Your determination to keep on working on this project is also very significant. We understand your view that this pilgrimage is endless, but we are eager to know about how did you start this pilgrimage.

R.: Oh, for that we will have to go two decades back.

Q.: Almost a generation back. Isn't it?

R.: Yes, you can say so. When I returned to Kenya in East Africa. I got engrossed in my business where all communications were done in English, but my affection for Gujarati remained intact. How can I forget Gujarati? After all, it was the language which was deeply rooted in my heart. I had its cultural significance in my mind. So, I thought would it possible to employ modern technology to type in Gujarati as we do it in English?

Q.: Gujarati typing? Did you learn Gujarati typing?

R.: Oh! yes. There is an interesting story behind this. I had my primary education in Kenya, where I learned some Gujarati as one of the subjects. Then the Second World War broke out, which compelled me to spend six years (1940 - 1946) in India. I bought an old Remington Gujarati type writer in those days, and started tick - tick, on my own. When war was over, I

મારા ઘંઘામાં ડૂબી ગયો. ઘંઘો બરાબર જામ્યો, દુનિયાના બીજા ભાગોમાં પણ વિસ્તર્યો. પછી ૧૯૬૫માં હું લંડન સ્થાયી થયો. પરિવારમાં નવી પેઢી તૈયાર થઈ ઘંઘો સંભાળતી હતી. એ ગાળામાં હુંય સાદી વટાવી ચૂક્યો હતો. ત્યારે ગુજરાતી લખવાની મારી ઉત્કંઠા ફરી જાગી. ગુજરાતી ટાઈપરાઈટર ઉપર મેં ફરી ટીકટીકાટીક શરૂ કર્યું. પણ સાચું કહું તો મને થાક વરતાતો હતો.

પ્ર: જુવાનીમાં છોડી દેવો પડેલો અધૂરો શોખ પૂરો કરવા મંડી પડ્યા?

ર: હા, લગભગ એમ જ. તે દરમિયાન ઈલેક્ટ્રોનિક ટાઈપરાઈટરો આવ્યાં. એટલે મેં ટાઈપરાઈટરો બનાવનારી કંપનીઓના સંપર્કો શરૂ કર્યાં. મને રસ હતો મેન્યુઅલ ટાઈપરાઈટરને ઈલેક્ટ્રિક ટાઈપરાઈટરમાં ફેરવવામાં. બે વર્ષ તે માટે અહીંતહીં બધે બોળંબોળાં કરતો રહ્યો. આઈબીએમને ગોલ્ફ બોલ માટે તથા સ્વીડીશ તેમ જ જર્મન ફર્મને ડીઝની વ્હીલ માટે નાણી જોઈ. એ વાત તો લાંબી, ખાસ્સી લાંબી છે. પણ પરિણામમાં ભમરડો.

પ્ર: ઘણી હતાશા થઈ હશે, નાસીપાસ થઈ ક્યારેય આ બધું માંડવાળ કરવાનું મન થયેલું?

ર: હાથ પર લીધેલું કામ હું ક્યારેય અધવચ્ચે છોડતો નથી. મને હમેશાં લાગ્યું છે કે પ્રશ્નો ઊભા થાય તો તેના ઉકેલ પણ મળી રહે છે. પણ જુઓ, એક દિશામાં દ્વાર દેવાઈ જાય તો બીજી દિશામાં ખૂલે છે! અહીં પણ તેવું બન્યું. કમ્પ્યુટર આવ્યાં અને ઈલેક્ટ્રોનિક ટાઈપરાઈટરો લગભગ ખૂણામાં હડસેલાઈ ગયાં. તેની સાથે આ ક્ષેત્રની ક્ષિતિજે નવા સૂર્યનો ઉદય થઈ રહ્યો હતો. કમ્પ્યુટર ગ્રાફિક્સની બેનમૂન સવલત લાવ્યાં, ટાઈપરાઈટર પર જેની કોઈ શક્યતા જ નહોતી. સાથો સાથ ટાઈપરાઈટર દ્વારા થતો પત્રવ્યવહાર કાળગ્રસ્ત બની ગયો. કમ્પ્યુટર ઉદ્યોગે ઘણી ભાષાઓ માટે રળિયામણા ફોન્ટ્સ બનાવ્યા.

પ્ર: તો તમારી ગાડી પાટા પર ચડી, કેમ?

ર: ના, સાવ એમ તો નહીં, પણ તેમ થવાની તકો ઊજળી બની. કમ્પ્યુટર તો મળ્યું, પણ તે ગુજરાતી ફોન્ટ વિના. એટલે મેં ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવી આપે તેવી કંપનીની શોધ આદરી. એપલ મેકિન્ટોશ, આઈબીએમ અને બીજી કેટલીક કંપનીઓનો પણ સંપર્ક કર્યો. ગુજરાતી

returned to Kenya and plunged into business, which flourished and got expanded to other parts of the world. Then in 1965, I settled in London. The next generation within the family had come of age and were getting engrossed into the business. By that time I had crossed sixty. Then my desire to write in Gujarati revived. I again resumed tick - ticking on a Gujarati type writer; but frankly speaking, I used to get tired.

Q.: In order to fulfil your love of typing, you had to let go in your youth?

R.: Yes, almost, but, by that time came electric - typewriters. So I started contacting manufacturers of typewriters. I was interested in converting the manual typewriter to an electric one. I went on exploring this for about two years, but all in vain. I took up the matter with IBM for Golf Ball, and also with Swedish and German firms for Daisy wheel. It is a long story, very long story, but in the end, it all came to nil.

Q.: You must have been greatly disappointed; did you feel like abandoning the project at any stage?

R.: I never abandon any project once I take in my hand. I always feel that if there is any problem, there will be its solution too. But, look, sometimes failure comes with a new lesson in how to success. That happened in this case also. Computers came on the stage and with that electronic typewriters became nearly outdated. With that new sun had risen on the horizon of this field. Computers came with excellent facilities for graphics, which was almost impossible in typewriters. In parallel to this, the letters of typewriters also became outdated. Computer industry devised aesthetically good fonts for many languages.

Q.: So your engine was back on the rail, right?

R.: Not so exactly, but the prospectus of it being on rail brightened. We got computers but without Gujarati fonts on them. So I started searching a company which could devise Gujarati fonts for me. I contacted Apple Mackintosh, IBM, and some other companies too, and discussed with them

ફોન્ટ નીપજાવવાની શક્યતા વિષે તેમની સાથે ચર્ચા કરી. હું તે અર્થે ભારત પણ આવ્યો. તાતા કંપનીએ દેવનાગરી ફોન્ટ બનાવ્યા હતા. તેમના નિષ્ણાતોને મળ્યો, પણ એ ફોન્ટના વેચાણ (માર્કેટિંગ)માટે તેઓ સાંક જણાયા. ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવવામાં તેમને કોઈ રસ નથી એમ મને જણાયું.

તે વખતે ભારતમાં છાપાં, સામયિકો અને મુદ્રણ સાથે સંકળાયેલા સહુને લિનોટાઈપ સિસ્ટમથી સંતોષ હતો. તેમની પાસે ગુજરાતી બીબાં હતાં. તે અરસામાં સીએમસી નામની સરકારી કંપની એ ગુજરાતી અને દેવનાગરી ટાઈપ કરી શકે તેવા કમ્પ્યુટરનું નિદર્શન ગોઠવ્યું હતું; પણ તેમનાં કમ્પ્યુટરનું ભવિ અનિર્ણિત હતું.

પ્ર: એટલે કે ગઢવી ઘેરનાઘેર જેવી સ્થિતિ થઈ!

ર: બરાબર. પણ તે દરમિયાન એક નવી ઘટના બની, જેનાથી મારા પ્રકલ્પને નવી દિશામાં વળાંક મળ્યો. મારો ભત્રીજો રાજ અમેરિકામાં એમ.બી.એ.નો અભ્યાસ પૂરો કરી લંડન આવ્યો.

પ્ર: લંડન શા માટે?

ર: અમારો કાયમી વસવાટ લંડન છે. મેં કહ્યું તેમ મારા બાપ-દાદા માભોમ ભારત છોડી કેન્યા ગયેલા. કેન્યા અમારી માતૃભૂમિ બની. સંજોગવસાત્ અમારે કેન્યા છોડી લંડન આવવું પડ્યું. એક અર્થમાં અમે બે માતૃભૂમિ છોડી અને યુ.કે.ને ત્રીજી માતૃભૂમિ તરીકે અપનાવી. પણ હું મૂળ વાત પર આવું. આપણે મારા ભત્રીજાની વાત કરતા હતા. તે લંડન આવ્યો, સાથે એપલનું કમ્પ્યુટર જે ત્યારે બજારમાં સહેલાઈથી મળતાં હતાં તે લેતો આવ્યો. આનંદની વાત એ કે તેણે મને કમ્પ્યુટર શીખવ્યું. ટીક ટીક પ્રેક્ટિસ કરતાં તેના પર મારો હાથ તો બેઠો, પણ આ તો બધું અંગ્રેજીમાં! મને તો ગુજરાતી ફોન્ટની ભૂખ હતી; ગુજરાતીમાં અને બસ ગુજરાતીમાં કામ કરવું હતું. એટલે ફરીથી ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવી આપે તેવા કોઈની શોધ શરૂ કરી. અનેક નિષ્ફળ પ્રયત્નો બાદ એક ફ્રેન્ચ મહિલાની ભાળ મળી, જે એ કામ માટે તૈયાર થઈ. તેણે ફોન્ટ તો બનાવી આપ્યા પણ તે અધૂરા હતા. તેમાં જોડાક્ષરો ન હતા. મેં તેને તે ઉમેરી આપવા જણાવ્યું. તેણે તે કામ માટે ઘણી મોટી કિંમત માગી, જે સાવ

the possibility of devising Gujarati fonts. I also came to India, met with the experts of the Tata company, who have already devised Devanagari fonts. Unfortunately, they were not sure about the market of those fonts and I found them not much interested in devising Gujarati fonts.

At that time periodicals, newspapers and other print media in India were using Linotype System. They had already dies for Gujarati. So, I approached them, but they were not interested in undertaking designing Gujarati fonts. In the meantime, C.M.C., a government undertaking company, publicly demonstrated computers which can type in Gujarati and Devanagari. But, once again, the fate of their computers was also unclear.

Q.: So you came back to the same place from where you have started, right?

R.: Right. But by that time another development took place and that changed the direction of my project. My nephew Raj was doing his MBA in the USA; he finished his study and returned to London.

Q.: Why London?

R.: I was settled in London. As I said, my parents left India, our motherland and went to Kenya, which became our second motherland; then the circumstances forced us to leave Kenya and we came to London. In a sense, we left two motherlands and made the UK is our third motherland. But let me come back to the main question. We were talking about my nephew. He returned to London with an Apple Computers, which were very much in the market in those days. Interestingly, he taught me how to operate it. And, with some practice, I was able to do it fairly well. But again it was all in English. I wanted to have Gujarati fonts on it. In other words, I wanted to work on Gujarati, and in Gujarati. So once again I started searching a person who would devise Gujarati fonts for me. After many unsuccessful attempts, I found a French lady, who was ready to do that. Finally she did it, but the fonts were incomplete. They were missing many joint letters, called clusters or conjuncts. I asked her to fix the fonts but she asked for a very heavy price which was absurdly high. I felt that she was interested more in exploiting the situation, so I gave up the idea of

ભળતી જ હતી. મને લાગ્યું કે તેને પરિસ્થિતિનો ગેરલાભ ઉઠાવવામાં જ ખાસ રસ હતો. એટલે તેની સાથેની વાત પડતી મૂકી.

પ્ર: કિંમત કબૂલી લેવી હતી ને! કામ તો બની જાત!

ર: પૈસાનો તો સવાલ જ નહોતો, હકીકતમાં વ્યાવસાયિક રીતરસમનો સવાલ હતો. અમે કિંમત તો અગાઉથી ઠરાવી જ હતી. તેમ છતાં તેણે વધુ પૈસા માગ્યા અને વળી માગેલી રકમ ગેરવાજબી હતી. આ જ અરસામાં પરિસ્થિતિમાં નવો મોડ આવ્યો. મારે ગુલાબદાસ બ્રોકરને મળવાનું થયું. તેમણે અમેરિકાસ્થિત મધુ રાય ગુજરાતી ફોન્ટ બનાવતા હોવાની ભાળ આપી. હકીકત તો એ હતી કે મધુ રાય પોતે જ ફોન્ટ બનાવવા પ્રયત્નશીલ હતા. તેથી મેં તેમનો સંપર્ક કર્યો. તેઓ ફોન્ટ બનાવવામાં સફળ થયા હતા. મને બેહદ ખુશી થઈ. મેં તેમની પાસેથી ફોન્ટ ખરીદ્યા, મને તે અનુકૂળ આવ્યા. તેમણે પ્રયોજેલ કી-બોર્ડ વ્યવસ્થા પણ મને સવલત ભરેલી લાગી.

પ્ર: ફોન્ટની શોધ તો પૂરી થઈ (જાણે કોલમ્બસને અમેરિકા મળ્યું!). પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ ડિક્શનરી અને સ્પેલચેકર બનાવવા કેમ પ્રેરાયા?

ર: જેમ જેમ કમ્પ્યુટર પર ગુજરાતી ટાઈપ કરતો ગયો તેમ તેમ જોડણીની સમસ્યાનો ખ્યાલ આવ્યો. એક જ પાના ઉપર કોડીબંધ ભૂલો! મારા જેવા ગુજરાતી બરાબર નહીં જાણનારા બીજાઓને પણ આ પ્રશ્ન પજવતો હશે, એવો વિચાર મને આવ્યો. ગુજરાતી સ્પેલચેકર હોય તો તે આશીર્વાદરૂપ નીવડે તેમ મને લાગ્યું. પણ મારી સામે એ જ સદૈવનો પ્રશ્ન ખડો થયો- સ્પેલચેકર તૈયાર કરી આપે કોણ? હું પોતે તો તે બનાવી શકું તેમ નહોતું.

પ્ર: તો પુનઃ યાત્રા આરંભી એમ જને?

ર: હા, પણ આ યાત્રા તો ખરેખર, ઘણી જ લાંબી નીવડી. ઘણું ફર્યો, ઘણું રખડ્યો, ઘણા સંપર્કો કર્યા પણ વાત ટૂંકમાં કહું. પ્રથમ તો મેં માર્કોસોફ્ટ સ્પેલચેકરનો ઉપયોગ કરી જોયો. તેના પરથી ગુજરાતી સ્પેલચેકર બનાવી શકાય

working with her any more.

Q.: You should have agreed to pay whatever she has asked for, which would have helped you finish your project earlier.

R.: It was not a question of money. In fact, it was a question of business ethics. We have already fixed the price once. Then she asked for more money, and the amount she asked for was also not reasonable. Interestingly, in the meantime, another turn came. I happened met with Gulabdas Broker. He told me that Madhu Ray, who was in America at that time, was also working on Gujarati fonts. In fact, he was creating Gujarati fonts independently. So, I contacted him to find that he has already devised the fonts! It was a great delight. I bought them from him and found them user friendly. I was comfortable with his keyboard mapping.

Q.: So your search for fonts was over now. But the question is: what lead you to work on dictionaries and spell checker ?

R.: As I went along writing Gujarati on computer, I realized the problems of spelling errors. There were scores of errors on a single page! I thought others who are not well versed with Gujarati must be facing the same problem. And it dawned on me what a boon it would be to have a Gujarati spell checker! But once again, I faced the same eternal question - who would devise a spell checker ? I myself cannot do it.

Q.: So again you resumed another journey, right?

R.: Yes. But this one was indeed a very long journey. I travelled a lot, wandered tirelessly and consulted many. But, I will be very brief on this. First, I tried Microsoft Spell Checker and I realized that Gujarati spell checker can be written. So, I took up the issue with Apple Macintosh and Microsoft, the both. I also published many articles in various periodicals and consulted some

તેવા તારણ પર હું આવ્યો. એટલે એપલ મેકીન્ટોશ અને માર્કીસોફ્ટ બંનેનો સંપર્ક કર્યો. સામયિકોમાં ઘણા લેખો પ્રસિદ્ધ કર્યા અને હિન્દીમાં રસ ધરાવતા કેટલાક પ્રોફેસરો સાથે મસલત કરી. પણ બધું પાણીમાં. અરેબિક ભાષા માટે સ્પેલચેકર બનાવનાર ફ્રેન્ચ એક્સપર્ટનો ભેટો થયો પણ તેમાંય ભલીવાર નહીં આવ્યો.

પ્ર: એટલે કે જ્યાં કંઈ સહેજ પણ આશાનું કિરણ જણાયું ત્યાં તમે દોડી ગયા, એમ જને?

ર: હા, એ જ એક માત્ર ઉપાય હતો. અમેરિકામાં એપલ મેકીન્ટોશ સાથે મુલાકાત ગોઠવી, હું ત્યાં ગયો. તો મારા જેવા બિનનિષ્ણાત સાથે આ ટેકનિકલ વિષયની વાત કરવાની જ તેમણે ધરાર ના પાડી! હું મંડ્યો રહ્યો પણ એમનું તો ઉંડું ને ઉંડું છેવટે અમે 'બેક ટુ પવેલિયન' શરૂ કર્યું. અડધે રસ્તે મને ટ્યૂબ લાઈટ થઈ. તેમના સ્ટાફમાં કોઈ ગુજરાતી તો હશે જ. 'ચાલને, તેમની જોડે વાત કરી જોઈ!' એમ વિચારી અમે 'અબાઉટ ટર્ન' કર્યું. ફરી પાછા કુપરટીનો પહોંચ્યા. સ્ટાફલિસ્ટમાં એક ગુજરાતી નામ જણાતાં તેમનો સંપર્ક કરી બધી હકીકત કહી, અમારા આવવાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. પણ તેમાં કશુંય નહીં નીપજ્યું. તેમણે કહ્યું, 'રતિભાઈ, તમારો સમય ફોગટ ન બગાડો. એપલમાં કોઈ તમારી મદદ નહીં આવે.' બીજા એક ગુજરાતી નામ પરથી તેમનો સંપર્ક કર્યો, તે મહિલા હતાં. આ વખતે વાત જરા જુદી રીતે મૂકવા વિચાર્યું. વિદેશ વસતાં ગુજરાતીઓનાં સંતાનો સરળતાથી ગુજરાતી શીખી શકે તે માટેનો આ ઉપક્રમ છે તેમ સમજાવ્યું. તેમની કંપનીના એક લેંગ્વેજ અને સ્ક્રિપ્ટ નિષ્ણાત અવારનવાર હિન્દી-ગુજરાતી ભાષા અંગે આ બહેનની મદદ લેતા. બહેને તેમની સાથે મુલાકાત ગોઠવી આપવા સ્વીકાર્યું અને બે-ચાર દિવસ બાદ પંદર મિનિટની મુલાકાત પણ ગોઠવી આપી. આનંદની વાત એ કે આ મુલાકાત અઢી કલાક ચાલી. મારા કી-બોર્ડથી તેઓ ઘણા પ્રભાવિત થયા. મને થયું કે હું જે શોધું છું તે આ ટ્રીપમાંથી મને મળી જશે; પરંતુ નહીં તે તો નિષ્ફળતા જ! અંતે તેમણે બે-ચાર સોફ્ટવેર ખરીદવાનું સૂચવી જાતે જ કામ કરવા સલાહ આપી. અમે તે સોફ્ટવેરની શોધમાં નીકળી પડ્યા. એક સ્ટોરમાં પહોંચ્યા. સદ્ભાગ્યે તેના માલિક ગુજરાતી નીકળ્યા. અમે તેમને અમારો પ્રશ્ન સમજાવ્યો. તેમણે અમને આવાં મોંઘાં સોફ્ટવેર

professors interested in Hindi, but all in vain. Finally, I came across a French expert who had devised Arabic spell checker but that also did not yield any result.

Q.: So you rushed to wherever you saw a ray of hope.

R.: Yes, that was the only way. Then we arranged to meet with the Macintosh in USA. I went there, but they flatly refused to discuss technical matter with a non expert like me I went on persisting, they went on resisting. Finally, we started our journey back. while I was on the way I had a flash. There must be some Gujaratis in their staff. Let me try to talk to him/her. We reversed the journey and went back to Cupertino. We found out a Gujarati name from the list and apprised the person about the situation and explained our purpose of visit. But, that also did not work. The person said, " Ratibhai, don't waste your time; no one from Apple will come forward to help you." Then we tried with other name. This time it was a woman. In the meantime, we also changed our method of representing the case. We told the woman that we have planned that project so as to help the children learning Gujarati abroad. In return, she promised us to arrange a meeting with a Macintosh expert who often sought her help on Hindi and Gujarati languages. After a few days, she scheduled a fifteen minutes meeting with an expert. Interestingly, it lasted for two and half hours. The expert was very much impressed by the keyboard, we had developed. I thought that this trip will give me something that I was looking for, but it turned out to be another failure. In the end, the expert suggested us some software and advised to work on the problem ourselves. Then we started a search for those software We went to a store, which was incidentally owned by a Gujarati. We discussed our problem with him and he advised us not to buy such expensive software. Instead, he suggested another Gujarati gentleman, who was working on almost the same problem on which we were working, but he was unable to give us his address. He asked us to wait and we waited for five days, but that was in vain. Finally, we went to Toronto.

ન ખરીદતાં, આવું જ કામ કરતા બીજા એક ગુજરાતી ભાઈને મળવા સૂચવ્યું. પણ તેઓ તાત્કાલિક તેમનું સરનામું આપી શક્યા નહીં. અમને પાંચ દિવસ રોકાઈ જવા કહ્યું. અમે પાંચ દિવસ નિષ્ફળ રાહ જોઈ ટોરન્ટો પરત આવ્યા.

પ્ર: કેમ ટોરન્ટો? લંડન નહીં?

ર: મારો સ્થાયી વસવાટ લંડન, પણ વ્યવસાયને કારણે મારે ટોરન્ટો, સિંગાપુર, નાઈરોબી, મુંબઈ એમ વિવિધ સ્થળોએ રહેવાનું થાય. તે વખતે હું ટોરન્ટો હતો. પણ મૂળવાત પર આવું. મોડે મોડેય પેલા દુકાનદારે ગુજરાતી ફોન્ટ પર કામ કરતા ભાઈનું સરનામું પહોંચાડ્યું. તે ભાઈ તો બોસ્ટન રહેતા હતા. તેમને મળવા ટોરન્ટોથી બોસ્ટન ખેપ કરી. સમય અને નાણાંના અભાવે તેમણેય ના પાડી, જો કે તેમણે કહ્યું કે: 'કામ તો બની શકે તેવું છે.' આનાથી અમને એક પ્રકારની આશા બંધાઈ.

પ્ર: એટલે પાછા ટોરન્ટો કે?

ર: હા, અને ત્યાંથી મુંબઈ. ત્યાં અમારા વેવાઈ કમલકાંતે પૂનાના બે યુવાનો એ હિન્દી સ્પેલચેકર બનાવ્યું હોવાની વાત કરી. પૂના જઈને અસંગ અને તેના સાથીદારોને સાથે રાખી તેમને મળ્યો, પ્રોજેક્ટ બાબતે ચર્ચા કરી. અંતે અમે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે ગુજરાતી સ્પેલચેકર બનાવવામાં ઘણો સમય લાગે અને તેમનાથી તે માટે સમય ફાજલ પાડી શકાય તેમ નહોતું.

પ્ર: તો પછી ગાડી આગળ કેમ ચાલી?

ર: મેં જણાવ્યું તેમ ગુજરાતી માટે કોઈ સ્ટાન્ડર્ડ કી-બોર્ડ ન હતું. આજે પણ પરિસ્થિતિમાં ઝાઝો કોઈ ફેર પડ્યો નથી. ત્યારે ભારતમાં લિનોટાઈપ સિસ્ટમથી સંતોષ હતો. તેથી કોઈ મારા કી-બોર્ડ પર કામ કરવા રાજી ન હતું. છેવટે 'આપ મૂઆ વિના સ્વર્ગે ન જવાય' એ ન્યાયે મેં જાતે જ એ કામ હાથ પર લીધું. દરમ્યાન ગુજરાતી સ્પેલચેકર માટે ઉપયોગી શબ્દો ડિજિટલ ફોર્મમાં મેં ગોઠવ્યા હતા. તે કામ મેં ચાલુ રાખ્યું. એવામાં મારા કમ્પ્યુટરમાં જ ડાબો થયો! તેનું મધર કી-બોર્ડ બળી ગયું. પાછળથી મને ખ્યાલ આવ્યો કે

Q.: Why Toronto and not London?

R.: My permanent abode is at London, but on account of my business I happen to stay at various places like Toronto, Singapore, Nairobi, Bombay. So I was in Toronto at that time. Let me come back to the main question now. After a lapse of time, the Gujarati dealer gave me the address of that man who was working on Gujarati fonts. He was living in Boston. So, we went to Boston to meet with him. We met him but he also refused to do anything as he was unable to spare time nor the funds for our project. However, he said that spell checker can be written, and that was in a sense, a kind of hope for us.

Q.: So again you came back to Toronto, right?

R.: Yes, and from there we came to Mumbai. There our relative Kamlakant told me about two young men living in Pune who has devised Hindi spell checker. So I went to Pune and met them with Asang and his colleagues; and discussed the project also. Finally, we arrived at a conclusion that writing a Gujarati spell checker needs plenty of time. They were unable to spare so much time.

Q.: So how did you proceed then ?

R.: As I said there was no standard keyboard for Gujarati. Even today I do not see much change in this situation. At that time India was conformable with the Linotype System, so nobody was ready to work on my keyboard. Ultimately I decided that I am the only one who can help me. So, I took the work in my hand. In the meantime, I have already transferred Gujarati words, which were relevant to the spell checker, into a digital form. I went on working on that. But, one day my computer developed a problem. Its motherboard got burnt. Later, I realized that it was quite overloaded with the data. Then I

તેના પર ગજા ઉપરાંતનો બોજો આવી પડ્યો હતો. નવું કી-બોર્ડ વસાવી પાછા શ્રીગણેશ કર્યા. સારા નસીબે તે જ વખતે જયેશ પટેલ અને હર્ષદ પટેલ મને મળી ગયા. તેઓ એક સામયિક માટે કામ કરતા હતા. બંને મારે ત્યાં પાર્ટટાઈમ કામ કરવા રાજી થયા.

સૌ પ્રથમ અમે ગાંધીજીનો 'બિરસાકોશ' અને પછી 'સાર્થ જોડણીકોશ' હાથમાં લીધો. મારા સેક્રેટરી અને ડ્રાઈવર પણ કામમાં હાથ દેવા માંડ્યા. કામની ઝડપ વધારવા એપલ મેકિન્ટોશ પર કંપોઝ કરતું કોઈ મળી જાય તો બહાર કામ આપવા વિચાર્યું. તેવામાં સુરેશ દલાલ અને હરકિશન મહેતાની સમજાવટથી 'ચિત્રલેખા'ના તંત્રી મધુ કોટકે તેમના સાપ્તાહિકનું જૂનું મટિરિયલ આપી ટેકો કર્યો. તેવામાં જ પૂનાના સ્વામી અસંગે આ બધું મારા કી-બોર્ડ પર ટ્રાન્સફર કરવાની રીત વિકસાવી. આમ, સ્પેલચેકર માટે જરૂરી શબ્દભંડોળ વધતું જતું હતું. પણ વળી મટિરિયલ મળતું બંધ થયું. છેવટે બાકીના શબ્દો 'બૃહદ્ જોડણીકોશ'માંથી ઉમેરવાનું નક્કી થયું.

આ કામ પૂરું થવા આવ્યું, એટલે ઈંગ્લીશ-ગુજરાતીકોશ હાથમાં લીધો. ગુજરાતી એન.આર.આઈ.ના મનમાં અંગ્રેજી શબ્દ પહેલાં આવે. તેમને નજર સમક્ષ રાખી આ કામ ઉપાડ્યું.

મને ઘણી વાર વિચાર આવે છે કે, ગુજરાતી લખ્યા પછી તેના ફોન્ટ્સને ટ્રાન્સલિટરેટેડ રોમનાઈઝડ ગુજરાતીમાં ફેરવવાની સુવિધા નીપજાવી શકાય તો વિદેશ સ્થાયી થયેલ ગુજરાતીઓની ભાવિ પેઢી ગુજરાતી વાંચી શકે.

પ્ર: તમારી પાસે કામ કરનારાઓ તો પૂરતા હતા નહીં તોય પાછું ડિક્શનરી વગેરેનું કામ હાથ પર લીધું?

ર: ડિક્શનરી તો ખરી જ , થિસોરસ અને વિરુદ્ધાર્થ શબ્દકોશ પણ. કમ્પ્યુટરનિપ્ણાત સ્વામી અસંગ નવા વ્યવસાયમાં જવા ઈચ્છતા હતા, સદ્ભાગ્યે તેમને આ પ્રકલ્પમાં રસ પડ્યો. મેં તેમને મારે ત્યાં કામ કરવા પ્રેર્યા. તેઓ મારી સાથે ફરી જોડાયા. સાથોસાથ સુરતના હિમાંશુ મિસ્ત્રીની મદદ મેળવી. તેમને પૂનામાં જ સ્વામી અસંગની મદદમાં મૂક્યા.

મારી ઉંમર વધતી જતી હતી. બે વર્ષ અગાઉ

installed a new motherboard and started the work once again from the beginning. But, thanks God that I then got Jayesh Patel and Harshad Patel. At that time they were working in a journal. They both agreed to work with me part time.

We first entered words from Pocket Dictionary of Gujarati published by Vidhyapith and then we entered words from its Regular Dictionary. Interestingly, my secretary and my drivers also participated in it. In order to speed up the work, we thought about assigning the work to someone who could compose the data on Apple Mackintosh. In the meantime, through the persuasion of Suresh Dalal and Harkishan Mehta, Madhu Kotak, the Editor of Chitralakha, extended his support. He made us available the old material of his magazine.. In the mean time, Swami Asang of Pune successfully designed a method of transferring that material on my key board. Thus the data base required for developing a spellchecker was increasing. But again the source exhausted, so we decided to add additional words from Bruhut Jodani Kosh.

When the work was nearing completion, we took on hand English to Gujarati Dictionary. We did this keeping NRI's in our mind as they would first think of an English word.

I often think that if means can be devised to convert Gujarati fonts into transliterated Romanised Gujarati, future generation of Gujaratis abroad can read Gujarati

Q.: You were short of hands, even after that you took on hand the dictionary project.

R.: Not only dictionary project but also thesaurus too. Fortunately, I could get Swami Asang, a computer expert, who was planning to go for some other job, but he found this project more interesting. I inspired him to work for my project so he rejoined us. Then I procured Himanshu Mistry's help. He is from Surat, who assisted Swami Asang.

I was getting on age. Two years ago I had undergone a bye-pass surgery in

લંડનમાં મારે બાયપાસ સર્જરી કરાવવી પડી હતી. મારી ધીરજ અને હિંમત પર પણ તેની અસર પડી. આયુષ્યના આઠ દાયકા તો હું વટાવી ચૂક્યો હતો; પણ મારી હયાતીમાં જ પ્રકલ્પ પૂરો કરવાના મારા નિર્ધારમાં હું મક્કમ હતો. સ્વામી અસંગ, મેં જણાવ્યું તેમ, કમ્પ્યુટર નિષ્ણાત છે. તેમણે બધો જ ડેટા પહેલાં જાવામાં અને પછી યુનિકોડમાં ફેરવવા સલાહ આપી. અમારી ત્રિવેન્દ્રમની કંપનીના નિષ્ણાતોએ આ કામ ઉપાડી હેરત પમાડે તે રીતે તે પૂરું કરી આપ્યું.

પ્ર: ઘણા ચડાવ-ઉતાર આવ્યા, તોય તમે મચી રહ્યા?

ર: હા, ઝાઝા ચઢાવ અને ઓછા ઉતાર. અવારનવાર હાંફી જવાતું. આવા પ્રસંગોએ ઘણા મિત્રોએ પ્રેમથી મને પ્રોત્સાહિત કર્યો, એટલું જ નહીં મારું મનોબળ ટકાવી રાખવામાં સહાયભૂત થયા. આ મિત્રો છે-ઉત્તમ ગજજર(સુરત), બળવંત પટેલ(ગાંધીનગર), ભાપાના તજજ્ઞ અનેકમ્પ્યુટરના માહેર ડૉ.નિશીથ ધ્રુવ(રોહા-રાયગઢ- મહારાષ્ટ્ર), કુમારી માલદે(કેનેડા), પ્રૉ. બાબુ સુથાર(યુ.એસ.એ.), કિશોર રાવલ(યુ.એસ.એ.), દયાશંકર જોશી(લંડન), વિપુલ કલ્યાણી(લંડન). તેમનું પીઠબળ મારે મન સદ્ભાગ્યની વાત છે.

વળી સ્વામી અસંગ(પૂના), ઈશ્વર વસા(લંડન), ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ(અમદાવાદ), કુ.અલકા છેડા(મુંબઈ), કુ. ભાવના(મુંબઈ), મનુભાઈ ભટ્ટ(મુંબઈ), કુ.માધવી(મુંબઈ), સુશ્રી. અંજલિ(મુંબઈ), કુ.મેહરુ સિંઘવા(લંડન), વિપુલ મોતીવરસ(મુંબઈ), હિમાંશુ મિસ્ત્રી(સુરત), રોહિત (મેંગલોર), અને અલબત્ત, ગુજરાતી બારાખડીના કક્કાનો ક-ખ-ગ પણ નહીં જાણનાર રેવતી શ્રીધરન (ત્રિવેન્દ્રમ) અને અમારી ત્રિવેન્દ્રમની કંપનીના બીજા સૌ નિષ્ણાતો જેમણે મને ભરપૂર મદદ કરી છે. ગજબની નિષ્ઠાથી કામમાં ઓતપ્રોત થઈ તેમણે તેને પૂર્ણતાએ પહોંચાડ્યું. હું તેમનો સૌનો સાચે જ ઋણી છું.

પ્ર: આ પ્રકલ્પ માટે કયા માહિતીસ્રોતો પર આધાર રાખેલો?

ર: અનેક સ્રોતોનો આધાર લીધો છે, જેમાં મુખ્ય

London. That strained my resolve and my patience too. I had crossed eighth decade of my life. However, I was determined to see that the project gets through during my lifetime. Swami Asang, as I mentioned earlier is an expert in computer, advised us to convert all data in Java and then them into Unicode. The experts of my Trivandrum firm undertook this huge work and completed it wonderfully.

Q.: You had ups and downs and yet you persevered.

R.: Yes, you are right. But let me say more about the downs than the ups. At times I was out of breath. On such occasions many of my friends affectionately encouraged me. Not only that, they also gave me moral support and helped me in keeping up my spirit. Those friends include: Uttam Gajjar (Surat), Balvant Patel (Gandhinagar) and language and computer experts like Dr. Nishith Dhruv (Roha -- Maharashtra) Kumar Malde (Canada), Babu Suthar (USA), Kishor Raval (USA), Dr. Dayashankar Joshi (UK) Vipul Kalyani (UK). I have been fortunate to have support of them.

In addition, Swami Prem Asang (Pune), Mr. Ishwar Vasa (London), Dr. Kumarpal Desai (Ahmedabad), Jayesh Patel (Mumbai), Kumari Alaka Chheda (Mumbai), Kumari Bhavana (Mumbai), Manubhai Bhatt (Mumbai), Kumari Madhvi (Mumbai), Mrs. Anjali (Mumbai), Kumari Mehru Sidhava (London), Vipul Motivaras (Mumbai), Himanshu Mistry (Surat), Rohit (Mangalore) and of course, Revathy Shreedharan, who does not know even the first letter (K) of Gujarati alphabet and other experts of Trivandrum firm, also helped me a lot. They immersed themselves completely in this work with a true devotion and pushed the work to completion. I am really thankful to them.

Q.: Which sources did you rely upon to complete these works?

છે:(૧) ગુજરાત વિદ્યાપીઠના 'મિસ્સાકોશ' અને 'સાર્થ જોડણીકોશ'; (૨)કે.કા. શાસ્ત્રીજીનો 'બૃહદ જોડણીકોશ'; (૩) પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડેજીના 'ગુજરાતી-અંગ્રેજી' અને 'અંગ્રેજી-ગુજરાતી' કોશ; (૪) નરહરિ કે. ભટ્ટનો 'ગુજરાતી વિનયનકોશ'(૫) પ્રબોધ પંડિત રચિત ફોનેટિક એન્ડ મોર્ફોલોજીકલ ફ્રિક્વન્સી ઓફ ગુજરાતી લેંગ્વેજ (૬) શાંતિલાલ શાહ (દામકાકર)નો 'વિરુદ્ધાર્થકોશ' અને(૭) ડૉ.ઈશ્વર દવેનો 'થિસોરસ'(ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી).

R.: Well, I relied upon many resources but chief among them are (1) Pocket and Regular dictionaries of Gujarat Vidhyapith, (2) Bruhud Gujarati Jodani Kosh of Ke. Ka. Shastri, (3) Gujarati to English and English to Gujarati Dictionaries of Pandurang Ganesh Deshpande, (4) Narhari Bhatt's English to Gujarati Vinayan Kosh, (5) Phonetics and Morphemic Frequency of Gujarati Language of Prabodh Pandit (Deccan College) (6) Antonym Dictionary of Shri Shantilal Bhatt, and (7) Thesaurus of Ishwarlal Dave.

પ્ર: સમગ્ર પ્રકલ્પના ગાળાના કોઈ વિશિષ્ટ અનુભવો?

B.: Had you during this period any experiences which you may call special?

ર: ભાતભાતના; સુખદ અને દુઃખદ. દુઃખદને બાજુએ મૂકી સુખદની જ વાત કરું. મને કેટલાક યુવાન મિત્રો સાંપડ્યા. જેવા કે યુનિવર્સિટી ઓફ પેન્સિલ્વેનિયાના પ્રો. બાબુ સુથાર, રોહા-રાયગઢ-મહારાષ્ટ્રના ડૉ.નિશીથ ધ્રુવ. બંને ભાષાવિદ્વાન અને કમ્પ્યુટર તજજ્ઞ. આ યુવાનોની મૈત્રી સાનંદ માણું છું. તેવી જ રીતે ગુજરાતી જોડણીમાં એક 'ઈ' અને એક 'ઉ' રૂઢ કરવા યત્નશીલ નિષ્ઠાવાન વિદ્વાનોના મંડળ સાથે સંપર્ક સ્થપાયો. તેમનું અભિયાન સાચું, તર્કયુક્ત અને ઉપયોગી પ્રતીત થતાં હું તેમનો સમર્થક બન્યો.

R.: I had various kinds of experiences, some sad, some happy. I will leave aside the sad ones and talk of happy ones. I have won friendship of some good individuals -- young men like Babu Suthar of U.S.A. and Dr. Nishith Dhruv of Roha, both learned and computer experts. I cherish the friendship of these young gentlemen. Likewise, I came into contact of group of learned and devoted individuals who have been advocating one e and one u for Gujarati spelling. Their proposal is genuine, logical and useful, therefore, I support it.

પ્ર. તમને લાગે છે કે આવો પ્રકલ્પ સરકારે કે સાહિત્યિક સંસ્થાઓએ કરવો જોઈએ?

Q.: Do you feel that the projects that you have completed should have been undertaken by Govt. or Literacy Institutions?

ર. મારા કેટલાક મિત્રો તેમ માને છે. સરકાર કે સાહિત્યિક સંસ્થાઓ આવું કામ વધુ સારી રીતે અને વધુ ઝડપથી કરી શકે એમ તો મને પણ લાગે છે. પણ મિત્રો, કામ તો જે કરે તેનું! મને સૂઝ્યું અને મેં કર્યું. મને વસવસો એટલો જ કે મારી પાસે પર્યાપ્ત રિસોર્સિસ, ધગશ અને નિષ્ઠા હોવા હતાં, પણ ભાષાજ્ઞાન અને કમ્પ્યુટર-કૌશલ્યની મારી અધૂરપને કારણે આ કામ વર્ષો સુધી લંબાયું.

R.: Some of my friends think so. I also think that Govt. or literary institutions can deliver better goods and perhaps quickly too. But, my friend, work is his who does it. I felt like doing it and I did it. My only regret is that I had ample resources, zeal and devotion, but I lacked language-skills and computer-expertise; and therefore the work took years.

પ્ર: અને હવે?

Q.: And what now?

ર: અમારી ઊર્મિભરી આરત એટલી જ કે આ પ્રોજેક્ટ ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં ફાળો આપે; તેનાથી દેશવિદેશ-નિવાસી ગુજરાતીઓની જરૂરિયાત પૂરી પડે. અમે તો આ

R.: Our only heartfelt desire is that the project contributes in the development of Gujarati language, and it serves the needs of Gujaratis here and

પ્રોજેક્ટને સંવર્ધિત અને અદ્યતન કરતા રહેવાની અમારી પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતાની પાકી ખાતરી આપી શકીએ.

મુલાકાતી: 'મન હતું તો માળવે જવાયું'. તમારા પ્રેમભર્યા પરિશ્રમની ગાથા જાણી અમને આનંદ થયો. અભિનંદન અને ગુજરાતી ભાષાને સમર્પિત દીર્ઘ અને સ્વસ્થ આયુષ્ય માટે શુભેચ્છાઓ.....

આ પ્રશ્નોત્તરી તૈયાર કરવામાં બળવંત પટેલ(ગાંધીનગર), ઉત્તમ ગજજર(સુરત), ડૉ.નિશીથ ધ્રુવ(રોહા-રાયગઢ), બાબુ સુથાર(ફિલાડેલ્ફિયા), કેશવ ચંદરયા (ટોરન્ટો)નો સગાથ આભારસહ સાંપડ્યો છે.
ડિસેમ્બર, ૨૦૦૫

abroad. We can only assure that we are fully committed to continue our efforts to update and improve the project.

Q.: Where there is a will, there is a way. We are happy to learn about your labour of love. Congratulations and best wishes for a long, healthy life devoted to the maintenance and development of Gujarati language.

I am grateful to Balvant Patel (Gandhinagar), Uttam Gajjar (Surat), Dr Nishith Dhruv (Roha-Raigadh), Babu Suthar (Philadelphia), Keshav Chandaria (Toronto) in formulating this questionnaire.

December 2005